

A PF 64039 számú posztdoktori ösztöndíjas OTKA-kutatásom célja Ivan Goncsarov három regényének műfaji sajátosságait vizsgáló magyar nyelvű monográfia létrehozása volt. Korábban hasonló munka nem készült és ezért szükségesnek látszott biztosítani a magyar olvasó számára a művek új, prózapoétikai szempontú olvasatát.

A kutatás során az előzetes munkatervtől a tervezett feladatok sorrendjében tértem el, mivel a könyvtári munkát a külföldi tanulmányutak és konferenciárésztvételek keretében tudtam csak elvégezni. A szakmai részjelentésekben megfogalmaztam, hogy az előzetesen vállalt kutatási menetet milyen rendben teljesítettem, és az elemzések eredményeit milyen fórumokon és szaklapokban tettem közzé. Ezért erre a publikációs lista részletességével nem térnék ki, azt a tudományos közlemények rovatban sorolom fel. Itt csak összefoglalom az elért eredményeket, vagyis azt vázolom, hogy a kutatási szempontokat milyen módon érvényesítettem.

A monográfia vázát a 2007-ben megjelent összefoglaló jellegű egyetemi tankönyvi publikáció jelentette. A könyv anyagát pedig a kutatás éve alatt megjelentetett cikkek és tanulmányok, valamint még ki nem adott írások képezik. Ezek szerves egységbe foglalása az alábbiak szerint történik: Goncsarov rövid pályaképét követi a legújabb orosz, magyar és nyugati kritikai irodalom feldolgozása elméleti és módszertani kérdések tükrében. A kutatómunka során beépítettem a megtermékenyítően ható interpretációkat, ezért azokra a műelemzések keretében is kitérek. A textusanalízisre szolgáló módszer kiválasztása az orosz irodalomtudományi tradíció szemléleti hátterének és az ismert irodalomtudományi iskoláknak (poétikai, hermeneutikai, intertextuális) az egybevetésével és szakirodalmi összefoglalásba ágyazásával párhuzamosan zajlott. Erre azért volt szükség, hogy kirajzolódjék, az egyes metódusok, elméletek segítségével a kutatási terület mely részéhez férhetek hozzá és milyen más megközelítésmód válik nélkülözhetetlenné. Végeredményben az életmű, a művek és történeti létmódjuk tárgyalásának a módszereit a szövegközpontú interpretációra, a műfaj és a kultúra poétikájára alapoztam. Az intertextualitás kérdéskörén túl a szövegelemzések érdekében kitértem a műfaj, szűzség, a narráció, a motivika aspektusának a vizsgálatára, de elsősorban a metaforizáció és az egyedi jelképzés problémáira figyeltem. Az elméletirók tételei alapján a nyelv, a lélek, a szubjektum és a mű/alkotás összefüggéseinek poétikai szempontú alapvetését vázoltam fel, Goncsarov egyes műveire vetítve.

A mintaformáló puskinsi és gogoli életmű feldolgozása megkerülhetetlennek tűnt, így az összehasonlító műelemzések váltak a kutatásaim kiindulópontjává. Elrugaskodtam azoktól a hagyományos besorolásoktól, amelyek Goncsarov műveit a romantika-realizmus irodalomtörténeti korszakolása szerint helyezik el és e helyett a 19. század kiemelkedő próza- és drámaíróival vettem össze a *Hétköznapi történetet*, *Oblomovot* és a *Szakadékot*. A konkrét műelemzésekben az alábbi aspektusokat vettem figyelembe: a műfajgenezis, a pretextusok és kapcsolódások, a bonyolult narrációs struktúrák, az objektivitás személyessé válása, a regénynyelvi sajátosságok és a megértés lehetőségei.

Goncsarov első regényének (*Hétköznapi történet*) az elemzése a nevelődési regény és a pétérvári szöveg jellemző motívumaival történt. A műben felfedezett termékeny alkotói magatartás problémakörét Balzac: *Elveszett illúziók*-jára (cselekménybeli egyezések, sárga virág, örvény metaforája) és Puskin *Jevgenyij Anyegin*-jére (alakpárhuzamok, életkor változásai, költészet) való kitekintéssel vizsgáltam. A műértelmezők szerint a *Hétköznapi történet* a nyugat-európai nevelődési regény orosz változatának tekinthető. Azonban az összevetések során arra a következtetésre jutottam, hogy az egyén szocializálódásának a folyamata Goncsarovnál inkább az irodalomtörténetbe tagozódás processzusát jelenti. A nyugati mintáktól való elrugaskodás úgy értelmezhető, mint irodalmi korszakok és irányzatok váltakozásait leképező metapoétikai szűzség megteremtése. Az egyes ember történetéből kiinduló általánosításnak és a felnőtté válás mint alkotó személyiséggé válásnak a nyomon követése kiegészült az írás metaforáinak és a puskinsi prózára jellemző frazeológiai egységek (farkas a juhakolban) és bibliai parafrázisok (tékozló fiú) kibontásának a

tanulmányozásával. A „hétköznapi történet” az első tipikusan regényként értett orosz regény és szigorú értelemben vett „nagyepikai mű” megteremtésének az útját képezi le. A szüzsé és a műfaj kérdését az irodalmi emlékezet (vagyis a kulturális hagyomány) és a szövegbelső emlékezet szempontjából boncolgattam a *Hétköznapi történet* című regényben. Vizsgáltam annak kérdését, hogyan személyesül a regény műfaja Goncsarovnál, miképpen alakul át a főhős levélformájú megszólalása a regénynyelv jelképzésébe, és milyen módon különíthető el az alak, a narrátor és a prózamű nyelve. Az interpretáció során igyekeztem megkülönböztetni a cselekmény- és a nyelvi világ eseményeit, a történetképzés és a nyelvteremtés folyamatát.

Goncsarov főműve, az *Oblomov* tematikus, szüzsé és műfaji szinten is az első regényre vezethető vissza, és még határozottabban érzékelhető a szoros kapcsolat, ha a regényi nyelvképzés eszközeit vizsgáljuk (a műcíméből kiinduló szövegalkotás, a kettős metaforateremtés, amely a mű kettős értelmezését teszi lehetővé, a regényíró állandó motívumainak kibontása stb.). A mű világirodalmi jelentőségét a korai orosz tradícióra hagyatkozás, a tökéletes, klasszikus regényforma, a nyugat-európai olvasó számára szokatlan, nyugtalanító, mégis ismerős problémafelvetés is előmozdította.

Az *Oblomov* című regényt a kettős narrációs szerkezet, az elbeszélői többszöröződés, a szüzsé és a dialógus, valamint a kettéhasadt beszédmodok szintjén tanulmányoztam. A főhőst a „felesleges ember” és a cselekvésképtelenség alaktípusai mentén történő megközelítések helyett sajátos művészalakként igyekeztem megragadni, aki egyszerre szelíd és fenyegető, s aki a nyugalom, a passzivitás feltételéhez köti a belső tevékenységet, az aktivitást. Itt sikerült Goncsarovnak regenerálnia az ősi orosz hagyományban már érzékelt nemzetkaraktert. Ezért kerestem a bilinahős Ilja Muromec alakjának gyökereit a Bolond Iván-mesékben, illetve az archetípus mitikus eredetét Perun, a vihar-isten alakjában. Az egyedülálló mű irodalomtörténeti elhelyezése érdekében varázsmesekutatással is foglalkoztam. A folklórtapasztalatok (Afanaszjev mesegyűjteményének a fordítása, Propp varázsmesével kapcsolatos munkáinak a tanulmányozása) azt tárták fel, hogy a „lustaság” motívuma az álom szimbolikus funkciójának a jelölője és az alakok költői, mások számára hozzáférhetetlen nyelve szintén hasonló szerepet tölt be.

Másik fontos toposz az *Oblomov* álmában tárgyiasult Aranykor-mitológéma. Ennek szimbolikája kiterjed a regényi szöveggépzés alapelveire is. Az ELTE orosz tanszék irodalomszekciójának képviselői által kiadott kötetre recenziót írtam, mivel benne a kutatásaimhoz felhasználható tanulmányokat találtam, így Bolond Iván alakjával, valamint az Aranykor irodalmi feldolgozásaival kapcsolatban. A téma kibontása annak felismeréséhez vezetett, hogy a teljesség és a töredékesség mentén szerveződő regénymű az álomlátás mint teremtő aktus, a műfajilag átértelmezett hésziadoszi és ovidiusi mitológéma, és a motívumrendszer összefüggő síkjain talál visszhangra Dosztojevszkij *Egy nevetséges ember álma* című elbeszélésében. E téma kifejtése több konferenciaelőadásra bővült. Puskin, Gogol, Turgenyev, Tolsztoj és Dosztojevszkij műveiben az álom-epizódok rövid elemzése alapján sikerült egy olyan sort felvázolnom, mely egyszerre tett lehetővé Goncsarov műveinek az elhelyezését, illetve kívülállásának a feltárását. Ez utóbbi nem pusztán a fantasztikum-jelleg megszüntetésében és az elbeszélő kilétének a bizonytalanságában rejlik. Az *Álom* narrációs szerkezete és poétikai funkciója a regények egyediségét és műfajiságát határozza meg.

A *Szakadék* című regényt a benne tematizált és egységesített műfajgyakorlatok, valamint a művészet mint megkísértés és újraalkotás síkján vizsgáltam. A műfajspecifikum meghatározása szempontjából a goncsarovi regény művészregények sorába való illeszkedésének a kérdése foglalkoztatott. Ez műfaj a német romantikában teljesedett ki, de Goncsarov az orosz hagyományhoz és a művész megkísértésének nyugat-európai irodalomban gyökerező motívumához is visszanyúl. Ezért a figyelmemet a német romantika elméleti problémafelvetéseire (Schlegelék, Wackenroder) és művészelbeszéléseire, ezen belül is E.T.A. Hoffmann munkásságára fordítottam. A művészfigura és a szenvedély

témamotívumainak közösségét a Don Juan-szövegekben találtam meg (ld. *Az örök Don Juan* című drámagyűjteményt). A kutatásomhoz nélkülözhetetlennek bizonyult Goncsarov egyik korai elbeszélésének, az *Ivan Szavics Podzsabrin*-nak a beemelése a vizsgálatok körébe. Az elbeszélés olvasatai a naturális iskola szempontjából történtek („karcolat”). Ugyanakkor a műfaji elemzésünk a szöveg szociografikus ábrázoláson túlmutató eszközeit tárta fel, s ezen az úton haladva, mélyebb jelentésrétegek és számtalan potenciális pretextus nyílt meg. Többek között Puskin *Kővendég*, *Mozart és Salieri*, Gogol *Háztűznéző*, *Az arckép*, a nyugat-európai irodalomból Hoffmann *Az ördög bájtala*, Tirso de Molina *A sevillai szédelő és a kővendég* című műveiben megjelenő művész-alakokat, alkotói credókat és motívumokat jártam körül Goncsarov elbeszélésének és utolsó regényének a szempontjából. Az európai művekre utaló reminiscenciákat, allúziókat, párhuzamokat nemcsak a cselekményvezetés, alakok és konfliktusok szintjén, hanem közvetlen szöveghelyeken is megfigyelhetjük. A különféle műfajú szövegekből eredően foglalkoznom kellett a regény, az elbeszélés, illetve a dráma sajátosságaival, kölcsönhatásával és feltételezettségével is. Az olvasataim érvényét kiterjesztettem olyan határterületekre is, mint a képi narratívák. Így készült el a „regény a regényben” szerkezetű *Szakadék* kompozíciós, „ikonológiai” és motivikai elemzése. Itt Hoffmann, Gogol és Goncsarov egy-egy művét helyeztem egymás mellé a verbális és vizuális médiumok tükrében.

Végül pedig a három regény egymásra épüléséből és eddigi vizsgálataimból, kutatásaimból levonható konklúziókat összegeztem. Az alakok hasonlósága és a motívumsík egyfelől biztosítja a művek egységét, másfelől új funkciókkal egészül ki. A műelemzések igazolták azt a feltételezésemet, hogy nem is annyira a cselekmény – a fabula és a szűzsé által rendezett élettörténet –, hanem a cselekvés és a metaforikusság jelenti a regényszöveg regény-két generáló aspektusát. Ebből következően látszik megalapozottnak az a megállapítás is, hogy a goncsarovi három regényben a nyugat-európai nevelődési regény újraírását követi az orosz regény kiteljesítése, „klasszikussá” avatása, majd felbomlása a művészregény keretei között.

Az OTKA-kutatás mellett elnyert posztdoktori állásommal kapcsolatban is történtek változások, ugyanis az ELTÉ-ről, ahol tudományos munkatársi beosztásban voltam, átkerültem a Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központjának Szláv Filológiai Intézetébe, ahol a pályázat lejárta után docensi állást kínáltak fel.

A kutatóhelyen folytatott oktatói tevékenység, a 19. századi klasszikus orosz irodalomról tartott előadások keretében lehetőség nyílt arra, hogy alaposabban tanulmányozzam a Goncsarov-regények és az orosz irodalom összefüggéseit. Ebből következően a munkám nemcsak a témája miatt válhat aktuálissá (közeledik az író születésének 200. jubileuma) és nemcsak szűk körben, hanem a ruszisztika iránt fogékony befogadók között is érdeklődésre tarthat számot. Bár érintettem néhány lehetséges nyugat-európai elődszöveget is, azonban a szélesebb anyagot és posttextusokat is bevonó kutatás még várta magára.

Hátralévő feladatomban tartottam még a monográfia egységes, kerek egészé alakítását, s ennek a feladatnak szenteltem a 2009-es évet. Mivel a fent említett irodalomtörténeti kitekintések nagyon messzire vezettek, szükség volt a témák néhány aspektusra történő lehatárolására. A különálló fejezeteket igyekeztem könyvegésszé formálni, az újonnan írt munkákat a monográfia részévé tenni, illetve az író orosz irodalmi kánonban betöltött szerepét kifejteni.

A hároméves (2006-2008.) posztdoktori ösztöndíjas kutatás egy évre (2009.) szóló meghosszabbítását egyfelől ennek okán kértem, másfelől pedig a Goncsarov-Gogol párhuzamok feltárása érdekében. A Gogol-évforduló kapcsán rendezett konferenciák, többek közt a moszkvai, illetve az emlékkötetek komoly előrelépést jelentettek a munkában. Ezt tükrözi a Filológiai Közlöny által kiadásra jóváhagyott Gogol-számban való részvétel is, a két író műveinek és poétikájának a folytonosságát elemző tanulmányom. A szömetaforák, dolgok és cselekvések tanulmányozása Gogol műveiben vezetett ennek a szempontnak az

érvényesítéséhez a Goncsarov-regények olvasása során. Ekkor vált világossá számomra, hogy a közöttük lévő kapcsolat nemcsak hogy alul van értékelve a szakirodalomban. A személyek „eltárgyasítása” vagy az alakok egy jellemző attribútummal való azonosítása mint eljárás mód Gogolnak tulajdonítása, megkérdőjelezhető, még hozzá éppen a Goncsarov által elsajátított eszközrendszer gyakorlatba ültetésével.

A 2006-2010. között folytatott OTKA-kutatás eredményeképpen elkészült könyv kutatási tárgyára vonatkozó közvetlen segítséget a nemzetközi és hazai konferenciákon való részvételen túlmenően az irodalmi intézetek, múzeumok, könyvtárak szakembereivel létesített hatékony kapcsolat nyújtotta. 2007-ben Uljanovszkban résztvettem a nemzetközi Goncsarov-konferencián, valamint a budapesti Dosztojevszkij-szimposiumon, amelyet a Nemzetközi Dosztojevszkij Társaság rendezett és amelyen Goncsarov és Dosztojevszkij álom-poétikájával és Aranykor-mítosz értelmezésével foglalkoztam. A külföldi kutatókkal kialakult együttműködésem hatására a Goncsarov Múzeum 2008. nyarán meghívott az író szülővárosában rendezendő Goncsarov-ünnepségre mint előadót, valamint lehetővé tette a zárt archívumokban történő munkát.

A kutatásom szempontjából másik fontos eseményt a moszkvai és szentpétervári tanulmányutak jelentették, amelyek során nemcsak az aktuális szakirodalmat sikerült elérnem könyvtározás és könyvbeszerzés formájában, hanem közvetlenül bejutottam és további együttműködést kezdeményezhettem az Orosz Tudományos Akadémia Irodalmi Intézetének Goncsarov-kutató részlegével és könyvtárával. Tőlük jelenleg is folyamatosan kapom elektronikus formában a közvetlenül hozzá nem férhető anyagokat, én pedig az általuk szerkesztett Oblomov-enciklopédiához küldtem segédleteket. Az együttműködés következtében hívtak meg 2009. őszén az Intézetben tartott nemzetközi Goncsarov-konferenciára.

Az összegzésemben igyekeztem felvázolni, hogy a pályázatomban tervezettekhez képest mit sikerült teljesítenem, a monográfia mely részei váltak hozzáférhetővé tudományos közlés formájában és melyek nem jelentek meg, s ez utóbbiak mentén milyen irányvonalakon folytatható tovább a kutatás. Az elkészült könyvanyag kb. 22 ívet tesz ki.

